

ISLAMSKI CENTAR U RIJECI

Uvod

Na sjeverozapadnom dijelu Rijeke gradi se novi islamski centar s džamijom. Riječ je o važnoj vjerskoj i kulturnoj ustanovi koja će mnogo značiti vjernicima muslimanske vjere koji žive na području Hrvatskog primorja i Kvarnera, ali i neobičnoj i lijepoj građevini koja će znatno obogatiti taj rubni dio trećeg po veličini grada u Hrvatskoj.

Za novu se sakralnu građevinu zaista bez ustezanja može reći da je prava skulptura u prostoru. Autor je umjetničkog oblikovanja kipar Dušan Džamonja koji je buduću džamiju ručno oblikovao kao minijaturu skulpturu, a potom su se projektanti, uz pomoć investitora i izvođača trudili da malu maketu pretvore u golemu prostornu likovnu atrakciju. Pritom ih nisu pokolebali složeni tehnički zahtjevi ni cijena izgradnje.

Neobična će građevina prema planovima biti završena do početka listopada ove godine.

Povijesni podaci

Općenito

Islam je jedna od tri monoteističke abrahamske religije (to su još kršćanstvo i judaizam), a nastala je u 7. st. na Arapskom poluotoku. Islam doslovno znači "predanost" (vjeru u jednog Boga – Allaha), a i riječ "musliman" potječe iz istog korijena i doslovno znači – "onaj koji se predaje Bogu". Sažeto rečeno muslimani imaju šest osnovnih vjerovanja (u Boga, meleke ili anđele, Božje knjige, Božje poslanike, Sudnji dan i sudbinu ili Božju volju) i imaju i pet temeljnih načela: izjavu vjere ili šehadu ("Nema boga do Allaha i Mu-

ISLAMIC CENTRE IN RIJEKA

A new Islamic Centre with a mosque is currently under construction in the city of Rijeka. The centre is built according to the conceptual design made for this project by sculptor Dušan Džamonja. Muslims from Rijeka area have been trying for decades to build a space that would be appropriate for serving their religious, educational, cultural and social needs. Now they have succeeded in that endeavour, principally thanks to good cooperation with municipal authorities, and so the centre is now being erected on a vacant lot in the west part of the city, above the Rijeka Bypass. Structural design and actual realization of the project have both been highly complex as 5 interlinked domes, devoid of any geometrical regularity, will have to be realized, while all other amenities, including an underground carpark, will be built under the platform with mosque, making for that proper use of the sloping terrain. The construction of the new mosque will be financed through donations from Muslim believers living in Rijeka and other parts of Croatia, and also through a big donation granted by the Emir of Qatar who will bear all construction costs. The article also provides a brief account of the establishment and activities of the Islamic community in Croatia and in the Rijeka area.

hamed je Njegov poslanik"), obavljanje pet dnevnih molitava (namaza), davanje milostinje (zekat), post ili saum (tijekom ramazana od izlaska do zalaska sunca) te hodočašće ili hadž (jednom u životu u Meku, ako mogu). Muslimani priznaju Bibliju te Stari i Novi zavjet, ali za razliku

od vjernika židovske ili kršćanske vjere drže da je Kuran izravna Božja riječ koja je objavljena poslaniku Muhamedu posredstvom meleka Džibrila (Gabrijela).

Islam je po rasprostranjenosti iza kršćanstva druga svjetska religija, a

Položaj novoga Islamskog centra na planu Rijeke

procjenjuje se da je u svijetu danas više od 1,7 milijardi vjernika – četvrtina svjetskog stanovništva. Islam se ujedno i najbrže širi jer ima najveći porast vjernika (6,4 posto na godinu).

Dodiri Hrvata s islamom vjerojatno su postojali i prije dolaska Turaka na Balkan, ali su se posebno osjećali nakon što su Osmanlije anektirale Srbiju (1459.), Bosnu i Hercegovinu (1463.) te veći dio Mađarske (1547.). Tada je i velik dio Hrvatske, a posebno nakon tragične Krbavske bitke (1493.), bio pod turskom okupacijom. Okupirani su bili dijelovi dalmatinskog zaleđa, Lika, dio Korduna i Banije te veći dio Slavonije. Hrvatska je nakon pada Bihaća (1592.) imala samo 16.800 km² koji su nazivani "ostacima ostataka nekad velikoga i slavnoga Hrvatskog Kraljevstva". Početkom 18. st., nakon oslobođenja mađarskih i hrvatskih krajeva te potpisivanjem mira i normalizacijom odnosa između Austrijskoga i Osmanskog Carstva, dotadašnja se neprijateljstva počinju pretvarati u suživot i razumijevanje. Tome je pridonijelo i zajedničko življenje Bošnjaka i Hrvata, ali i činjenica da su Hrvatska te Bosna i Hercegovina bile u zajedničkoj državi, najprije u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a potom u obje Jugoslavije.

Muslimanski vjernici u Hrvatskoj

Uključenost muslimana u hrvatsko društvo ima bogatu i dugu povijest. Upravo se navršava 95 godina od 27. travnja 1916. kada je u hrvatskom Saboru na poticaj pravaša i prijedlog zastupnika Ivana Ribara jednoglasno usvojen Zakon o priznavanju islamske vjeroispovijedi. To se smatra golemim civilizacijskim iskorakom te početkom mirne integracije muslimana u društveni i kulturni život Hrvatske.

Iste godine kada je usvojen Zakon u zagrebačkom je garnizonu bio postavljen vojni imam i tada je jedna vojna dvorana preuređena u mesdžid (ar.

"gdje se pada ničice" – mala bogomolja, mošeja, džamijica). Godinu dana potom osnovana je i Muslimanska bogoštovna općina, poslije uzdignuta na razinu muftijstva odnosno muftiluka (tur. mufti – učenjak, bogoslov) kojemu su bile podređene sve muslimanske općine u Hrvatskoj. Tijekom I. svjetskog rata bila je pokrenuta i akcija za gradnju džamije i gradsko je poglavarstvo bilo namijenilo zemljište južno od HNK-a, ali je ideja nakon završetka rata zaboravljena.

Meštrovićev paviljon na današnjem Trgu žrtava fašizma preurediti u džamiju. Zadatak je povjeren arhitektima Stjepanu Planiću i Zvonimiru Požgaju, a izgrađena su i tri visoka armiranobetonska minareta (ar. munara – toranj). Džamija je otvorena u ljeto 1944., zatvorena 1947., a minareti su srušeni 1948. godine.

Odmah JE nakon rušenja formiran odbor za gradnju nove džamije u Zagrebu koji je 1962. od Gradske skupštine ishodio građevnu parcelu

Meštrovićev paviljon u Zagrebu privremeno pretvoren u džamiju

Zagrebački su muslimani potom unajmljivali razne dvorane kao privremene mesdžide, a tek su 1935. (dakle pred više od 70 godina) adaptirana dva stana u Tomašićevoj ulici 12 u prvi stalni zagrebački mesdžid. U istoj su zgradi bili i uredi bogoštovne općine i muftijstva. Istodobno jačaju muslimanske udruge, a formira se i odbor za gradnju džamije. Tada je u Zagrebu bilo 1250 muslimana, ali se držalo da ih je sa sezonskim radnicima i studentima bilo gotovo 3000.

Prvi je idejni projekt džamije na Zelengaju bio povjeren poznatom slikaru Omeru Mujadžiću. Za II. svjetskog rata vlasti NDH odlučile su

južno od Mirogoja na Bijeničkoj cesti, a usvojen je i idejni projekt prof. Jurja Neidhardta (1901.-1979.) i Džemala Čelića iz Sarajeva. No i to se izjalovilo pa su početkom 1979. gradske vlasti ponudile pet zamjenskih lokacija. Odabrano je i prihvaćeno zemljište (18.000 m²), uz rukavac Savice i pokraj naselja Borovje, južno od Folnegovićevega naselja. Džamija je izgrađena 1987. prema projektima arhitekata Džemala Čelića i Mirze Gološa, suradnika prof. Neidhardta, a cijeli kompleks (površine od približno 10.000 m²) osim bogomolje s minaretom (visokim 51 m) ima i mnoge druge sadržaje – islamsku vjersku školu (medresu), knji-

žnice, zajedničke društvene prostorije, upravne zgrade, gospodarski dio i sl. Ipak ta zagrebačka džamija nije bila prva u Hrvatskoj. Prva je izgrađena 1969. u istočnoj Hrvatskoj, u selu Gunji pokraj Save i nasuprot Brčkom, gdje su se tijekom II. svjetskog rata bježeći od ratnih strahota naselili mnogi Bošnjaci iz istočne Bosne. Ta je džamija do 1999. imala običan krov, a onda je obnovljena i pokrivena kupolom. Uz nju je nedavno dograđen i islamski centar. Postoji još jedna manja džamija u selu Bo-

govolja, pokraj Cetingrada i uz granicu s Bosnom i Hercegovinom, koja je završena 2007. To je zapravo mesdžid s dodatnim prostorijama, ali mu se namjerava pridodati i minaret.

Danas u Hrvatskoj ima gotovo 60.000 muslimanskih vjernika, najviše Bošnjaka, ali i Albanaca i Roma te ponešto Arapa i Turaka. Oni obavljaju svoje vjerske aktivnosti u dvadesetak vjerskih prostora u 14 hrvatskih gradova i općina. U Hrvatskoj ima

četrdesetak visokoobrazovanih imama, mualima (nastavnika), vjeroučitelja i drugih vjerskih službenika. Vjeronauk pohađa više od 4500 djevojčica i dječaka u osnovnim i srednjim školama te vjerskim objektima.

Danas u Hrvatskoj djeluje Islamska zajednica koju sačinjavaju: Sabor Islamske zajednice u Hrvatskoj, Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, muftija zagrebački i Zagrebačka medresa *Dr. Ahmed Smajlović*.

Sabor Islamske zajednice je najviše zakonodavno tijelo, a Mešihat (tur. starješina – teritorijalna vjerska organizacija) izvršni organ Sabora. Na čelu je Mešihata predsjednik, a to je sada muftija Ševko ef. Omerbašić. Medžlisi (tur. sjednica – vjersko vijeće) su osnovna organizacijska jedinica, a u Hrvatskoj ih ima 13.

U Zagrebu je 2008. pokraj džamije izgrađen poseban otvoreni dječji vrtić, a još je prije otvoren dom za stare i nemoćne u pograničnom Maljevcu pokraj Cetingrada. U Sisku je pokraj *Željezare Sisak* kupljeno zemljište za gradnju džamije, a i u Osijeku se, pokraj groblja na Bikari, već dugo najavljuje početak gradnje džamije, za koju je, kako se čini, pripremljen i idejni projekt. U središtu se Pule jedna zgrada namjerava preurediti u bogomolju, a jedan će se mesdžid graditi i u Umagu, za što je već kupljeno zemljište.

Nastajanje Islamskog centra i početak radova

Vjeruje se da je naše obalno područje, pa tako i područje Kvarnera, došlo u dodir s islamom i prije Osmanlija, čak i nedugo nakon nastanka islama. Pretpostavlja se da su Saraceni (negdašnji naziv za Arape), koji su svojim brzim brodovima osvajali zemlje na Sredozemlju, zalazili i u Jadransko more. Sredinom 12. st. na hrvatskim je obalama boravio arapski kartograf i geograf Muhamed Al-Idrisi. Zahvaljujući tom istraživaču, koji je bio u službi normanskog kra-

Džamija u Zagrebu izgrađena 1987.

lja Rogera II. u Palermu, prvi je put na jednoj geografskoj karti spomenuta Hrvatska, čak i Dalmacija, a zna se da je Idrisi bio u Senju, Kninu, Biogradu, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Stonu i Dubrovniku.

Iz vremena turskih osvajanja ima mnogo tragova, a u zaleđu Zadra postoje Islam Grčki i Islam Latinski. Zna se da su svi hodočasnici iz Bosne na hadž odlazili iz Dubrovnika brodovima do Egipta i nastavljali kopnenim putem te da su se istim putem vraćali.

Na širem riječkom području ima također naznaka turske nazočnosti (Turska kuća u Bakru, moguće turbe u Bribiru, naselje Turkovo pokraj Rijeke, Gornji i Donji Turki na Kastavštini...), ali su prvi službeni kontakti ostvareni povezivanjem riječke luke s Osmanskim Carstvom nakon normalizacije odnosa početkom 18. st. Tada je u Rijeku stigao i prvi turski vicekonzul. S početka 20. st. potječe i poznata riječka Turska kuća (na križanju ulica Verdijeve i Lisinskoga) koju je podigao osmanski konzul Nikolaj Nikolaki ef. Nikolaides.

Prva su doseljavanja muslimanskih vjernika iz Bosne u Rijeku zabilježena početkom 20. st., a masovnija su uslijedila nakon 1945. i oslobođenja Rijeke. Uglavnom su to bili radnici, zanatlije i trgovci, ali je među doseljenicima bilo i intelektualaca.

Prva su okupljanja riječkih muslimana i pokušaji pronalazjenja odgovarajućih prostora za vjerske potrebe zabilježena 1959., a 1966. osniva se Islamska zajednica za područje Kvarnera i Hrvatskog primorja. Nedugo potom riječki muslimani donose odluku da se od gradskih vlasti traži lokacija i dodjela zemljišta za gradnju džamije. Obavljene su i neke konzultacije, ali nije bilo razumijevanja pa se 1981. kao privremeno rješenje kupuje poseban prostor i upošljava stalnoga imama.

Ipak i dalje se pokušava pronaći lokacija za gradnju džamije pa je 1984.

upućen i prvi službeni zahtjev ondašnjem Zavodu za urbanizam i izgradnju grada Rijeke. No tek su 1989. gradske vlasti ponudile Islamskoj zajednici Rijeka 12 alternativnih lokacija. Odabrana je lokacija (4000 m²) na Rujevici (Podmurvica) i raspisan natječaj za izradu arhitektonsko-urbanističkog rješenja islamskog centra. Na natječaj je 1991. pristiglo 14 radova, a odabran je rad prof. dr. sc. Ahmeta Hadrovića iz Sarajeva. Riječke su gradske vlasti prihvatile idejno rješenje i izdale uvjete uređenja prostora, a početkom 1992. potpisan je predugovor o otkupu i pripremi zemljišta.

No izbio je rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pa su riječki muslimani prihvatili velik broj izbjeglica i zato su privremeno prekinute pripreme za gradnju džamije. Islamska je zajednica krajem 1994. zamolila gradske vlasti za produženje lokacijske dozvole, ali je odgovor bio negativan.

U 1997. sada već Izvršni odbor Medžlisa islamske zajednice Rijeka doznao je da je Grad prenamijenio postojeće zemljište i da su ponudene dvije alternativne lokacije – na Pehlinu i Grcima. Ubrzo je od Grada stigao dopis u kojem je za islamski centar naznačena građevna čestica na lokaciji Hostov breg. Nakon podrške Mešihata, riječka je Islamska zajednica zaključila predugovor s Gradom i platila tri četvrtine cijene zemljišta. Potom je izabran Inicijativni odbor za gradnju te raspisan pozivni i javni natječaj za novo idejno rješenje. Stručna je komisija, u kojoj su bili neki od najuglednijih hrvatskih arhitekata, dodijelila prvu nagradu mladim arhitekticama iz Zagreba za što se poslije ustanovilo da je plagijat jedne nizozemske robne kuće.

Raspisan je novi natječaj, ali su 2002. u javnoj raspravi o izmjenama i dopunama GUP-a izrečene mnoge primjedbe građana i neslaganje s gradnjom džamije na predloženom mjestu. Iako sada i riječki muslimani pri-

znaju da je lokacija među obiteljskim kućama bila nepovoljna, čini se da je bilo i određene vjerske netrpeljivosti. Stoga je Grad 2006. ponudio novu lokaciju, petstotinjak metara južnije, u dijelu grada Gornji Zamet, također na području Rujevice, u predjelu poznatom i kao Mario Gennari. Grad je prihvatio zamjenu zemljišta, a priznao je i prethodna ulaganja. U međuvremenu je Islamska zajednica Rijeka prihvatila idejno rješenje kipara i akademika Dušana Džamonje i arhitekata Darka Vlahovića i Branka Vučinovića koje je bilo na natječaju zaključenom izborom plagijata, ali nije razmatrano zbog formalnih razloga.

Džamonjin crtež s vizurama buduće džamije

Slijedila je izrada projektne dokumentacije za lokacijsku dozvolu, a potom je pripremljen glavni i izvedbeni projekt. Štoviše, Grad je Medžlisu ponudio otkup još 6560 m² po vrlo povoljnim cijenama (50 eura po četvornom metru) tako da novi Islamski centar raspolaže s 10.812 m² zemljišta nadomak riječke obilaznice. Sve je pripremane radove otkupa zemljišta i izrade projektne dokumentacije financirala Islamska zajednica Hrvatske. Ujedno se počeo prikupljati novac jer je odlučeno da se islamski centar financira dobrovoljnim priložima riječkih i hrvatskih muslimana, ali i priložima iz inozemstva. Ipak najveći je darovatelj bio katarski emir Hamad bin Kalifa al-Tani koji je odlučio snositi sve troškove gradnje, oduševljen izgledom džamije i njezinim uklapanjem u mediteransku graditeljsku tradiciju.

Kamen je temeljac za novu građevinu položen 3. listopada 2009. uz nazočnost 7000 posjetilaca i približ-

Izgled budućega Islamskog centra

no 350 uzvanika među kojima su bili najviši predstavnici državne, županijske i gradske vlasti, ali i najviši vjerski predstavnici islamske zajednice iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, okolnih i mnogih islamskih zemalja te visoki dostojanstvenici drugih crkava (katoličke, pravoslavne, židovske, baptističke i adventističke crkve). Skupu su se obratili i Stjepan Mesić, predsjednik Republike Hrvatske, katarski ministar za vjerska pitanja Aimad Abdulla S. G. Al-Marri (koji je položio kamen temeljac i priložio 200.000 dolara), muftija Šefko ef. Omerbašić i reisul-ulema (veliki muftija) Rijaseta Islamske zajednice (najviši organ vjerske vlasti) Mustafa ef. Cerić.

Svečano je obilježen i početak radova 15. ožujka 2010., a godinu dana nakon polaganja kamena temeljca održana je posebna manifestacija u još nedovršenoj džamiji. Štoviše tada je prvi podne namaz predvodio glavni riječki imam Hajrudin ef. Mujkanović. Minaret je postavljen 15. studenoga 2010., dan uoči Kurban-bajrama (praznika podnošenja žrtve, najvećega islamskog praznika), a potom se u jutarnjim satima klanjao prvi bajram namaz.

Medžlis Islamske zajednice Rijeka okuplja gotovo 10.000 vjernika, uglavnom Bošnjaka i Albanaca, a osim Primorsko-goranske županije obuhvaća područje Ličko-senjske i Zadarske županije. Po broju vjernika drugi je po veličini u Hrvatskoj.

Značajke projekta

Rekli smo već da je umjetničko oblikovanje džamije, neki je kolokvijalno nazivaju i "Džamonjina džamija", izradio kipar Dušan Džamonja, rođen u Strumici (Makedonija), a umro u Zagrebu 2009. godine. Taj je svjetski cijenjeni kipar živio i radio u Bruxellesu, Vrsaru i Zagrebu, a svoje je monumentalne apstraktne skulpture izlagao na Place de Vendome u Parizu, Praça de Comercio u Lisabonu, ispred Palače pravde u Bruxellesu i u londonskom Regent's Parku. Uglavnom je radio u bronci, aluminiju i korten-čeliku (čeliku smeđe boje, otpornom na hrđu). Izrađivao je i monumentalne betonske skulpture, a razvio je i poseban stil s čavlima i spaljenim drvom. Poznat je i po mnogim monumentalnim spomenicima za ratna stradanja (Podgarić, Mrakovica, Dahau, groblje u Rimu...).

Poznavatelji njegova djela bili su iznenađeni da se poznati kipar zanima i za arhitekturu, što inače ni u nas ni u svijetu nije neobična pojava. Džamonja je u jednom razgovoru 2003. za časopis *Nacional* izjavio da se za arhitekturu počeo zanimati još za studija na zagrebačkoj Likovnoj akademiji. Slušao je predavanja profesora Nevena Šegvića te uočio povezanost graditeljskih i kiparskih oblika i srodnost sa svojim skulptorskim vizijama. To mu je pomoglo u stvaranju jedne sinteze skulpture i arhitekture, česte u suvremenom graditeljstvu, ali je to činio obrnuto od arhitekata koji su građevine pretvarali u skulpture. Uglavnom je makete građevina modelirao u glini, a potom proučavao i provjeravao te izrađivao u gipsu.

U razgovoru je otkrio da je izradio šezdesetak projekata, uglavnom memorijalnih građevina, ali i reprezentativnih građevina poput muzeja i bolnica. Radio je i projekt kuće, ateljea, galerije i parka skulptura u Vrsaru, ali i brojne prijedloge svojih galerija u Zagrebu. Napravio je i projekt neobičnoga futurističkog nebodera, čak se za njega zainteresiralo i jedno veliko američko građev-

vinsko poduzeće, ali je odustalo od realizacije kada je ustanovilo da bi zbog posebnoga tlocrta 25 posto građevine bilo neiskorišteno. U osamdesetima je gotovo dvije godine radio na projektu nerealiziranih velikih vjersko-kulturnih središta s džamijama u Bagdadu i Omanu i ta je iskustva upotrijebio u oblikovanju riječke džamije. U Rijeci je bio dosta prisutan (ispred riječkoga HNK-a *Ivana pl. Zajca* stoji jedna njegova skulptura) pa je stoga i pozvan na natječaj. No proslavljeni kipar, koji unatoč obećanjima još nema svoju zagrebačku galeriju i nije dočeka realizaciju mnogih svojih projekata, nije doživio ni gradnju džamije u Rijeci jer je umro prije polaganja kamena temeljca.

Pomalo neobičan izbor idejnog rješenja razložili su nam ravnopravni autori Danko Vlahović, dipl. ing. arh., i Branko Vučinović, dipl. ing. arh., iz tvrtke *ADB d.o.o.* iz Zagreba koji su zajedno s kiparom Džamonjom izradili idejni projekt. Naime, natječajni su rad predali poštom posljednjeg dana, kako je i uobičajeno u svim natječajima, što ovdje nije bio slučaj. Žiriranje je počelo dan nakon zaključenja natječaja, tako da je rad vraćen neotvoren. Nisu se namjerali žaliti, ali nakon što je komisija izabrala plagijat ipak su natječajni rad pokazali predstavnicima Islamske zajednice. Dočekalo ih je oduševljenje, ali i prijekori zbog kašnjenja. Rješenjem je bio vrlo zadovoljan i riječki gradonačelnik Vojko Obersnel pa nije bilo nikakvih prepreka za gradnju iako je u međuvremenu promijenjena lokacija. Naime svi su bili uvjereni da bi projekt na natječaju dobio prvu nagradu, a razriješana je i blamaža zbog izbora plagijata.

Rad je na ovom projektu za iskusne arhitekta, koji su potekli iz negdašnjega velikoga Projektnog biroa *Plan* i s više od 300 različitih projekata (poput Tenis centra *Maksimira*, stambenog središta Svete Nedelje, garaže na Langovu trgu u Zagrebu...), bio

novi i dragocjeno iskustvo. Džamonja je inače bio posebno inspiriran izgledom islamskih sakralnih građevina, vjerojatno zbog toga što su ga oblikom podsjećale na skulpture koje je dugo radio. Sva su trojica ravnopravno sudjelovala u projektiranju, a predložak je bila skulptura izrađena u gipsu. Sve se pomalo odužilo zbog pritužbi građana, ali je nova lokacija po općem uvjerenju bolja od prijašnje. Naime ovdje nema stambenih zgrada, tek dvije na zapadnom obodu gradilišta.

Katastarska se čestica (642/8 KO Zamet) nalazi na neizgrađenome građevnom području iznad riječke obilaznice i teren je nagnut prema jugu. Padina je bila obrasla neujednačenim niskim raslinjem i niskim pojedinačnim stablašicama koje su poslužile za formiranje zelenog pojasa. Teren je bio ispresijecan kamenim ogradama malih improviziranih vrtova, a stijenska je masa bila ili ogoljena ili pokrivena manjim naslagama crvenice.

Džamija se nalazi na posebnom kamenom popločenom postamentu (platou), a zahvaljujući padu terena

svi su ostali sadržaji Islamskog centra smješteni u dvije podzemne etaže čime se ne narušava prostorna cjelovitost džamije s minaretom. Pokušalo se, bez izravnog prenošenja uobičajenih motiva, suvremenim oblikovanjem približiti ponajprije duhovnoj, a nešto manje formalnoj islamskoj tradiciji. U vanjskom oblikovanju, u dijelovima kalota i u njihovim obrisima, pojavljuje se polumjesec kao poseban islamski simbol, dok se u unutrašnjosti igrom svodova koji izviru iz ravnine molitvenog prostora pokušala stvoriti iluzija nebeskog svoda i beskrajnosti prostora.

Proučavajući islamsku sakralnu graditeljsku baštinu, koja se međusobno znatno razlikuje i nema krutih pravila, uočili su da se često javljaju dva dvorišta – vanjsko koje služi za okupljanje, čekanje i druženje prije i poslije islamske molitve te unutrašnje koje uvodi u meditativni sakralni prostor i odvaja molitvene i svjetovne sadržaje, a ujedno ograđuje molitveni dio. Taj je princip i ovdje primijenjen, ali nema kolonada koje obično ograđuju vanjsko i unutrašnje dvorište.

Pogled s jugozapada na buduću džamiju s minaretom

S glavnog će se platoa preko natkrivenog trijema ulaziti u molitveni dio, a središnje je predvorje širokom staklenom stijenom odvojeno od otvorenog trijema. Središnji je molitveni prostor natkriven kupolama koje se međusobno prepleću. Prizem-

nica), kaže se i mimber, povišeno mjesto građeno od drva, kamena ili mramora, s kojega se petkom nakon skupne molitve drži propovijed (ar. = hutba). U ovom se slučaju razmatra mogućnost da mihrab i minber budu na neki način ujedinjeni.

inače međusobno stapaju i povezuju čeličnim stupovima (cijevima), a unutrašnji je prostor određen igrom svjetla i sjena između kalota i polukružnih isječaka. Vanjski će otvori kupola i ostalih dijelova građevine biti zatvoreni aluminijskim ostakljenim stijenama, a zaštita od sunca na kupolama ostvarit će se posebnim automatskim brisolejima koji će ujedno osiguravati dovoljnu količinu svjetla u molitvenom prostoru.

Svi ostali sadržaji Islamskog centra smješteni su ispod platoa s džamijom. Na razini -1 nalaze se uredi Medžlisa, otvoreni restoran za posjetitelje, kafić, dvorana za sastanke, soba za razgovore ili divanhana (tur. divan = sofa) i sanitarije, a u ukopanom dijelu gospodarski sadržaji (trafostanica, strojarnica, telefonska centrala, spremišta...) i natkriveno otvoreno parkiralište (37 mjesta). Na razini -2 u jednom su dijelu učionice za vjeronauk ili mekteb (tur. škola) za djecu i predškolske, osnovnoškolske i srednjoškolske dobi. S druge su strane stanovi za imama i gostinske sobe (2 dvosobna stana, garsonijera i 3 sobe). S takvim je rasporedom omogućeno nesmetano zajedničko ili samostalno djelovanje svakog dijela građevine.

Od vanjskih sadržaja valja istaknuti fontanu na pretpristupnom trgu i minaret na glavnom platou koji se sastoji od čeličnoga stožastog stupa obloženog limenim plaštem. Pristupni

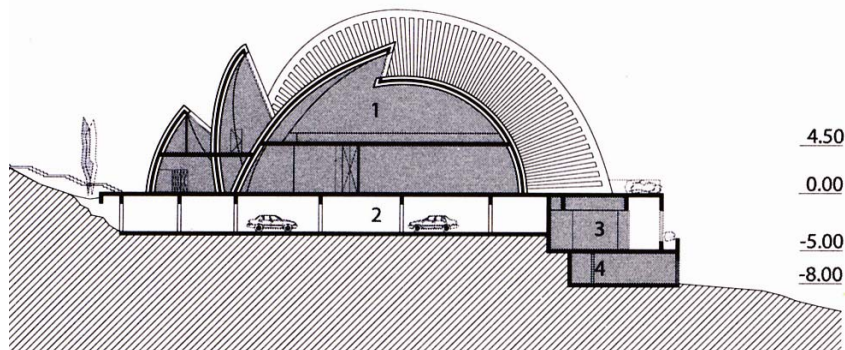

Stubište koje će spajati molitveni prostor s razinom -1

ni je dio namijenjen muškarcima, a galerija, do koje se stiže posebnim stubištem, služiti će kao ženski molitveni prostor. Istodobno u džamiji će moći moliti gotovo 1300 vjernika. U središnjem će predvorju, pokraj muških i ženskih molitvenih prostora, biti sanitarni čvorovi i odvojene abdesthane (prema per. – "kuća za pranje ruku") odnosno prostori za obredno pranje i čišćenje.

Glavni je molitveni prostor mihrab (udubljenje), niša u zidu koja u svakoj džamiji ili molitvenom prostoru pokazuje smjer (kibla) prema Kabi u Meki, glavnom islamskom svetištu i hodočasničkom odredištu. Pred njim se klanja imam predvođeci zajedničku molitvu. Mihrab je obično od kamena s mozaicima i kuranskim ajetima (recima, stavcima). Koliko smo uspjeli doznati u riječkoj džamiji neće biti od kamena, ali se još modelira poput prave skulpture. U džamijama postoji i minber (govor-

Prostor džamije oblikovan je od pet armiranobetonskih kalota na kojima će biti ventilirano pročelje s pločama od inoks čelika (posebno obrađenim da se smanji bljesak) na metalnoj potkonstrukciji. Izvest će se u nekoliko duljina i polagati naizmjenično tako da će stvarati igru na površini kupola i u cijelosti podsjećati na Džamonjine skulpture. Kalote se

Poprečni presjek Islamskog centra u Rijeci (1-molitveni prostor, 2-zatvoreno parkiralište, 3-restoran, 4-vjerska škola i stambeni prostor)

Čelična konstrukcija spojeva među kupolama

trg i glavni plato bit će popločeni žučkastim kamenom trevertinom, a na rubovima će biti staklena ograda. Kameno je opločenje s podnim grijanjem predviđeno u molitvenom prostoru i u predvorju, a u ostalim sadržajima Islamskog centra podne će obloge uglavnom biti od drva. Glavni je pješački pristup predviđen sa sjevera s nove prometnice, a kolni sa zapada. Predviđena je i rampa za podzemnu garažu te interna prometnica s otvorenim parkiralištem, a pješački je pristup moguć sa svih razina građevine. Valja istaknuti da će biti omogućen pristup i osobama smanjene pokretljivosti i da će se za njih urediti posebni sanitarni prostori.

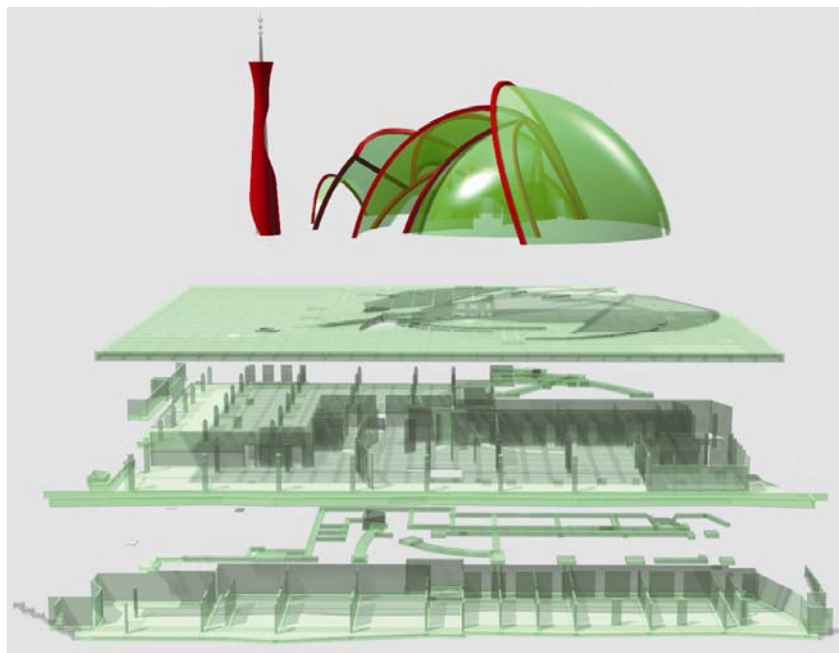
Osim što se i materijalima i hortikulturnim uređenjem pazilo na dobro uklapanje građevine u okoliš, predviđen je i poseban gabionski zid s otvorima ispred prostora za vjeronauk i stanovanje. Građevina će biti opremljena kompletnom komunalnom infrastrukturom, a za otpadne je vode predviđen biodisk s ispuštom pročišćene vode u upojne zdence. Vodoopskrba će zadovoljiti sve sanitarne potrebe, ali se za zaštitu od požara gradi i poseban spremnik za kišnicu. Najveći je raspon kupole 31 m, a

visina 15,5 m, mjereno od razine glavnog platoa, dok je najviša točka na građevini minaret s 23 m. Građevina ima vjersku, kulturnu, odgojnu i ugostiteljsku namjenu, a sastoji se od četiri razine – galerije, razizemlja te dvije etaže ispod džamije. Ukupna je površina građevine 3074,4 m², a bruto površina 5291,5 m², od čega na zatvoreni natkriveni prostor otpa-

da 3612,2 m², a preostalo je natkriveni otvoreni prostor.

Zaključujući razgovor s projektantima riječke džamije doznali smo da je za kupole u cijelosti bila predviđena čelična konstrukcija, ali je zbog cijene i tradicije kao povoljnija izabrana armiranobetonska konstrukcija. Cijeli im je posao bio osobit stručni izazov i zbog namjene i posebnoga oblika. S kiparom Dušanom Džamonjom su iznimno dobro surađivali, a poslije njegove smrti povremeno su kontaktirali sa sinom Fedorom. Nije bilo problema ni s obveznim vjerskim pravilima jer ih zapravo i nema previše. Najvažnija je geodetska usmjerenost mihraba prema Meki, a njegov izgled, baš kao što je to bio slučaj i s modeliranjem brončanog alema (simbola na vrhu minareta) odobrit će Mešihat, a možda i muftija osobno. Od ostalih pravila valja istaknuti kako je običaj da minaret bude desno od ulaza.

O konstrukciji te neobične građevine razgovarali smo s projektantom mr. sc. Esadom Hadžiomerspahićem iz tvrtki *I.T.T. d.o.o.* odnosno *Stabilnost d.o.o.* iz Rijeke. Naime te dvije

Konstruktivni model Islamskog centra

srodne tvrtke djeluju na istoj adresi (Albaharijeva 10 a), a *Stabilnost* je utemeljena nakon što se ustanovilo da u Rijeci postoji još jedna graditeljske tvrtke istog naziva (iako bez točaka u imenu). Ostali su projektanti konstrukcije: mr. sc. Saša Mitrović, Luka Eškinja, Daniel Repac, i Jelena Tatalović, a svi su, dakako, diplomirani inženjeri građevinarstva. Ujedno su uključeni i u nadzor gradnje jer *I.T.T.* d.o.o. obavlja i nadzor radova.

tom piramidom iznad koje se nalazi čelična cijev kao veza sa stropnom konstrukcijom.

Iako su stvarne prostorne ljuske džamije nepravilne, za proračun su pretvorene u četiri kupole, valjak i dva stošca jer je to dopuštao stupanj njihove nepravilnosti. Sve su prostorne konstrukcije oslonjene na kasetirani armiranobetonsku ploču i djelomice na armiranobetonske temelje odnosno tlo. Debljine armiranobetonskih

Sve su zakrivljene plohe u ljuskama armirane mrežama.

Valja svakako istaknuti da je u izvedbi konstrukcija bila izložena svim ekstremnim uvjetima, poput visokih i niskih temperatura, tri nedaleka i dosta jaka potresa te orkanskoj buri.

Posjet gradilištu

Posjet gradilištu započeo s opsežnim elektronskim dopisivanjem s preza-poslenim Irhadom Meheljićem, ing. grad., voditeljem projekta izgradnje Islamskog centra Rijeka, a čije smo podatke rabili i u dosadašnjem tekstu. Ing. Meheljić je rođen u Visokom u Bosni i Hercegovini, a nakon studija u Zagrebu radio je u Austriji i Njemačkoj. Od 1995. je u Hrvatskoj na vodećim položajima u tvrtkama *Grawe osiguranje d.d.* i *Grawe nekretnine d.o.o.*, a i stalni je sudski vještak za graditeljstvo i procjenu nekretnina. Voditeljem projekta i radi rješavanja brojnih nagomilanih problema imenovao ga je Mešihat krajem 2009., a to smatra velikom čašću i odgovornošću. Zadatak mu je bio organizirati cijeli proces gradnje – od ugovaranja poslova, izbora svih izvođača, izračuna cijene, racionalizacije, praćenje građenja, donošenje bitnih odluka i sl. Izravno je odgovoran Mešihatu kojem jednom na mjesec podnosi iscrpna izvješća o stanju radova, financijama, odnosima s Gradom, trenutnim problemima i svim važnim pitanjima vezanim uz gradilište.

Kada je započeo s radom prema troškovniku rađenom na temelju glavnog projekta cijena je prelazila 10 milijuna eura (bez PDV-a) što bi se s dodatnim radovima svakako iznosilo više od 12 milijuna (također bez PDV-a). To je bilo previše s obzirom na veličinu, financijske mogućnosti investitora, recesijsko vrijeme i činjenicu da se ne radi o komercijalnoj građevini. Stoga je trebalo pažljivo pojednostavniti projekt i sniziti cijenu, pazeći pritom da građevina ne izgubi na kvaliteti.

Luk glavnog ulaza u džamiju

Građevina je temeljena na trakastim temeljima i temeljima samcima. Radi se o armiranobetonskoj konstrukciji koja se izvodi s klasičnom armaturom sa šipkama i armaturnim mrežama. Na pojedinim je dijelovima predviđena i čelična konstrukcija, ponajprije za minaret, čeličnu rešetku koja nosi armiranobetonsku ploču galerije i veze među armiranobetonskim ljuskama. Konstrukcija na razini -2 je armiranobetonska ploča oslonjena na armiranobetonske zidove. Iznad razine -1 je kasetirana konstrukcija s gredama u rasteru 2,5 x 2,5 m, s rasponima od 5, 5,5 i 10 m. Radi želje projekatnata da strop iznad razine -1 izgleda kao da lebdi na stupovima, oni završavaju četvrtas-

ljusaka su 16 cm, a na rubovima su grede 50 x 50 cm.

Velik je problem sa složenim zakrivljenim plohamu u kupolama bio u prikazu oplata na način razumljiv za izvođače. Stoga na izvornom modelu rađeni presjeci na svakih 50 cm horizontalno i vertikalno, svaka površina u svom koordinatnom sustavu. Tako je, primjerice, najveća i najjednostavnija kupola prikazana sa 121 presjekom. Istodobno su podaci za ugradnju čeličnih ploča i cijevi dani u zasebnom koordinatnom sustavu radi provjere geometrije zakrivljenih ploha i cijevi. Stupovi i grede armirani su šipkama, a zidovi i ploče mrežama te radi uštede *omnia* pločama gdje god je to bilo moguće.

Početak građevinskih radova na lokaciji

Već je bio raspisan natječaj za glavnog izvođača, ali je odlučeno da se ugovor zaključi po principu "ključ u ruke". Još je veći problem bio u tome što je ugovor trebalo zaključiti da kraja siječnja 2010. što je bio uvjet glavnog darovatelja. Sve je to s još mnoštvom drugih poslova završeno na vrijeme i između desetak ponuda izabrana je kao najpovoljnija ponuda od GP *Krka*, a Islamska je zajednica uspjela ugovoriti vrlo povoljnu cijenu. Pritom je ključna odlika bila stručnost i kvaliteta, ali i motivacija za tako složeno i tehnički zahtjevno gradilište. Slično se postupilo i pri izboru stručnog nadzora i za glavnog je nadzornog inženjera izabran Milan Čendak, dipl. ing. građ., iz tvrtke *P.R.I.N.G. projekt* d.o.o. u Rijeci koji se potom uklopio u zajednički nadzorni tim *I.T.T.*-a.

Od početka radova redovito se jednom na tjedan održavaju koordinacijski sastanci stručnog nadzora, glavnog izvođača, kooperanata i investitora, a poslije i projektnata. Ing. Meheljić je već u početku utemeljio poseban stručni tim, uglavnom od članova Islamske zajednice, koji su mu znatno pomogli oko ugovaranja radova.

Gradnja je Islamskog centra financirana dobrovoljnim prilozima i doprinosom katarskog emira i vjeruje se da će iznos radova s PDV-om, bez unutrašnjeg uređenja, iznositi približno 50 milijuna kuna. Svi oni koji su dali prilog veći od 1000 eura bit će uvedeni u knjigu vakifa (utemeljitelja) Islamskog centra. Donacijom katarskog emira financirani su svi radovi obuhvaćeni ugovorom, ali treba još osigurati novac za namještaj, unutrašnje uređenje, multimedijску opremu, videonadzor i sl. Ugovor za gradnju je zaključen na rok od 18 mjeseci i radovi bi trebali biti završeni 15. rujna 2011., a ing. Irhad Meheljić uvjeren je da će uporabnu dozvolu ishoditi do 1. listopada ove godine.

Prva faza izvedbe kupole

Pripreme za betoniranje ulaznog dijela

Na gradilištu smo najprije razgovarali s Neđadom Tokalićem, riječkim poduzetnikom koji je kao povjerljiva i stručna osoba stalno na gradilištu i svakodnevno izvještava ing. Meheljića o svim operativnim problemima. Neđad (uobičajeno je Nedžad, ali je vjerojatno tako upisan u matične knjige) sin je jednog od pokretača Islamskog centra i jednog od najvećih donatora Muhameda Tokalića koji nažalost nije doživio početak radova. Ipak na svečanom polaganju kamena temeljca zamijenio je oca i uz kamen smješten 5 m ispod minareta u njegovo ime položio posebnu povelju s ajetom iz Kurana. Neđad Tokalić se inače brine o redovitom fotografiranju svih faza radova i dio nam je slika ustupio za ovaj prikaz, a ujedno nas je i proveo gradilištem. Usput je potvrdio da za gradilište u Rijeci vlada veliko zanimanje, a česti su i stručni posjeti. Valja dodati da je izvođač osigurao stalno praćenje radova s četiri kamere.

Sve informacije o gradilištu susretljivo nam je iznio ing. Milan Čendak, a većina je njegovih informacija uklopljena u ono što smo dosad napisali. I ing. Čendak, ali i svi sudionici u građenju, prepun je hvale za kvalitetu dosad izvedenih radova i izvrsnu međusobnu suradnju investitora, projektanata, izvođača i nadzora. Razgovarali smo i o problemima vezanim uz kašnjenje SU 12 (sabrinske ulice) koja je sa sjevera trebala biti glavna prometnica do Islamskog centra. No iz Grada obećavaju da će do svečanog otvorenja biti osigurani, makar i provizorni, i kolni i pješakački pristup.

Za posjeta gradilištu sugovornik nam je bio i glavni inženjer Sretan Galjanić, dipl. ing. građ., iz GP *Krka*, glavnog izvođača gotovo svih građevinskih radova u Rijeci i na riječkom području. Istaknuo je da je za njega osobno, ali i za tvrtku, ovo gradilište bilo pravi izazov. Za izradu dvostrane armiranobetonske konstrukcije kupola obratili su se poz-

Ručno izradena oplata za betoniranje kupola

Pripreme za betoniranje

Izvedba kupole

natim proizvođačima oplata (*Doka*, *Peri* i *Noe*) i nakon što su zaključili da su ponuđene cijene neprihvatljive odlučili su sve riješiti klasičnom drvenom oplatom i vlastitim toranj-skim skelama. U tome su im pomogli projektanti konstrukcije, posebno Luka Eškinja, dipl. ing. građ., koji je stalno bio na gradilištu.

U betonskim se ljuskama pazilo na prekide u betoniranju i istodobno osiguravalo spoj novoga i starog betona. Kroz posebne su otvore u oplati osiguravali zbijanje betona vibratorima, a velik su im problem bili betoni koji prema projektu trebaju ostati vidljivi. Za te su betone pripremili i posebnu recepturu pa je

uobičajenu oznaku jer se zapravo radi o grupi, svojevrsnom holdingu, a ni kratica GP ne znači "građevno poduzeće" nego "graditeljstvo i proizvodnja". Naime u sastavu su sadašnje tvrtke s više od 650 radnika (od kojih je više od 40 diplomiranih inženjera i inženjera) GP *Krk* d.d., GP *Rijeka* d.d. i *Kamenolom Fužinski Benkovac* d.d. Riječ je o potpuno privatiziranoj tvrtki u vlasništvu njezinih radnika, mahom malih dioničara s nevelikim udjelima.

Tvrtka njeguje dobre poslovne običaje i zapošljava kvalitetne radnike i stručnjake iz svih dijelova Hrvatske, a plaće su redovite i svaki se prekovremeni radni sat plaća. Redovito se plaćaju svi porezi, doprinosi i davanja, a radnici primaju regrese i ostalo što im pripada prema kolektivnom ugovoru. Zbog toga ih jako smeta neloyalna konkurencija s kojom se susreću na mnogim gradilištima i koji mogu biti konkurentni vjerojatno što neodgovarajuće plaćaju radnike što ne podmiruju troškove podizvođača. No to se, nažalost, u postupku javne nabave ne vrednuje.

Tvrtka obavlja građevinske radove i niskogradnji i visokogradnji, a proizvodi i armiranobetonske montažne konstrukcije te betonsku galanteriju. U šest stalnih pogona posjeduje dva kamenoloma, tri asfaltne baze, pet betonara i pokretna drobilna postrojenja. Posjeduju snažnu mehanizaciju s više od 300 teretnih, priključnih i dostavnih vozila, autodizalica te strojeva za obavljanje zemljanih i asfaltnih radova. Prisutni su na području Istarske i Primorsko-goranske županije, a sve češće i na drugim područjima Hrvatske. Posjeduju ogovarajuće certifikate na području građenja, projektiranja i proizvodnje predgotovljenih betonskih elemenata i proizvoda, za eksploataciju i proizvodnju kamenog agregata, proizvodnju i transport asfalta i betona te mehanizaciju i održavanje. Tvrtka je u posljednjih pet godina (osim 2010.) bilježila prosječan rad

Uklanjanje skela i podupirača

Na zakrivljenim je kupolama bilo je nemoguće geometrijski odrediti bilo kakve radijuse, pa su u presjecima određene referentne točke u vertikalnom i horizontalnom smjeru za unutrašnje površine. Potom su zakrivljene drvene remenate spuštali na tlo na kojem su također izradili koordinatni sustav i svaki su dio posebno izrezivali. Potom se prema gotovom dijelu izrezivao i vanjski segment jer je prema projektu za veći dio kupole trebala dvostrana oplata. U pozicioniranju oplata bila je nužna stalna geodetska kontrola.

Pri betoniranju je bilo važno da dvostruko zakrivljena oplata bude poduprta kako ne bi došlo do pomicanja većih od 1 cm. Usto je konstrukcija morala biti poduprta sve dok se cijela ne izbetonira jer je stabilna samo kao cjelina. Oplata se stoga mogla skidati u manjim sekcijama, ali je podupiranje bilo nužno.

konačan rezultat bio onakav kakav su projektanti zahtijevali.

Ing. Galjanić, koji svakodnevno putuje na gradilište iz Punta na Krku, s vidljivim ponosom govori o gradilištu, a ne skriva ni pohvale koje često stižu od investitora, ali i od projektanta i stručnog nadzora. Na gradilištu je iskopano 18.000 m³ tla i nasuto više od 25.000 m³ materijala iz iskopu. Ujedno je ugrađeno 3800 m³ betona i 480 t armature. Za najvećih je radova bilo i do 120 radnika, a za našeg posjeta gradilištu bilo ih je šezdesetak. No budući da su započeli obrtnički radovi, taj će se broj uskoro povećati.

Iskoristili smo prigodu što se na gradilištu zatekao i Branko Hriljac, dipl. ing. građ., direktor sektora visokogradnje GP *Krk*, kako bi nešto više doznali o toj vrijednoj i cijenjenoj građevinskoj tvrtki utemeljenoj 1956. Uz tvrtku nismo stavljali

od približno 27 posto na godinu. Kriza je na određen način promijenila strukturu, ali zbog toga ni jedan radnik nije otpušten, rekao nam je na kraju ing. Hriljac.

Nakon posjeta gradilištu nazvali smo Zvonka Štimca, dipl. ing. građ., iz Odjela gradske uprave za komunalni sustav u Rijeci, inače stručnjaka koji je 2009. dobio godišnju nagradu HSGI-a za vođenje gradnje bazena Kantrida. Naime na gradilištu smo doznali da su se svi problemi oko infrastrukture za Islamski centar znatno popravili otkako je taj stručnjak postavljen za koordinatora. Potvrdio nam je da sabirna cesta sa sjeverne strane kasni zbog žalbi i imovinsko-pravnih problema, ali da će se za otvorenje naći neko privremeno rješenje i za kolni i za pješački promet. Ujedno je potvrdio da su osigurani i svi ostali infrastrukturni priključci iako je prvotno bilo predviđeno da budu ugrađeni u trup nove ceste.

Za kraj ćemo se opet vratiti Irhadu Meheljiću, voditelju izgradnje Islamskog centra Rijeka. I on je također prepun hvale za sve sudionike u ovom projektu, a posebno za izvođača i njegovu kvalitetu i poslovni moral jer, kako kaže, ako nešto i pogriješe najčešće to smjesta sami poprave i na to ih ne treba posebno upozoravati. Prepun je hvale i za suradnju s riječkim gradskim vlastima, a sa zadovoljstvom ističe i nedavnu izjavu stanovnika obližnjeg Pehlina izrečenu kod Irene Miličević, pročelnice već spomenutog Odjela gradske uprave za komunalni sustav. Naime ti su građani ugodno

iznenađeni izgledom Islamskog centra i ističu da su sretni što se gradi, a prije samo nekoliko godina bili su njegovi žestoki protivnici.

Zaključak

Opisali smo gradilište bogomolje i vjerskog centra jedne vjerske zajednice u Rijeci, sadržaja koji će omogućiti temeljne uvjete za rad i djelo-

No s novim će Islamskim centrom uvelike biti obogaćen i grad Rijeka jer se radi o jedinstvenoj građevini, pravoj skulpturi u prostoru, slavnog kipara Dušana Džamonje koja će nesumnjivo postati turistička i kulturna znamenitost.

Na kraju zaključujemo jednim stihom iz Kurana koji vole navoditi svi vjernici koji su uključeni u gradnju

Osnovna je konstrukcija Islamskog centra uglavnom završena

vanje te mogućnost da izražavaju svoju vjersku, kulturnu i nacionalnu posebnost. Ujedno će to biti mjestom zbližavanja i boljeg međusobnog upoznavanja ljudi raznih vjerskih nazora i kultura. Nova će se džamija nalaziti izvan grada jer se to pokazalo najpogodnijim u zagrebačkom primjeru, ali i u iskustvima drugih europskih gradova, poput Rima, Pariza i sl.

ili održavanje džamija, a koji se možda dijelom može primijeniti i na ostale graditelje: *"Allahove džamije grade i održavaju oni koji u Allaha i u onaj svijet vjeruju i koji namaz obavljaju i zekat daju i koji se nikoga osim Allaha ne boje; oni su, nadati se je, na pravom putu."*

Branko Nadilo

Crteži i slike:

arhive investitora, projektanata i B. N.

